

Wojciech Stefaniak

WARIANTY JEDNOSTEK FRAZEOLOGICZNYCH NA PRZYKŁADZIE WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA WŁOSKIEGO

Celem niniejszego artykułu jest zilustrowanie na przykładzie współczesnego języka włoskiego pojęcia wariantu frazeologicznego, jak również próba uściślenia tegoż pojęcia. Jednym z głównych problemów współczesnej frazeologii, obok określenia tzw. jednostki frazeologicznej, jest rozróżnienie wariantów leksykalnych i synonimicznych jednostek frazeologicznych.

Pod terminem „wariant” rozumiem we frazeologii różne odmiany tej samej jednostki frazeologicznej – związku dwóch lub więcej wyrazów stanowiących zupełną wypowiedź, samodzielny semantycznie wymienny element wypowiedzi lub konstrukcje, które zachowując w pełni tożsamość znaczeniową, wykazują różnice w zestawie komponentów¹.

Zachowując swoje znaczenie, w tym również wieloznaczność, jednostki frazeologiczne mogą występować w wariantach dłuższych, pełnych oraz w formach skróconych, eliptycznych², np.

- 1) *Chi rompe paga (e i cocci sono suoi)*,
 - 2) *fare come la gallina nera (che fa l'uovo la sera)*,
 - 3) *fare come gli antichi (che tagliavano il fico per cogliere i fichi)*,
 - 4) *fare come l'asino dell'ortolano (che porta il vino e beve l'acqua)*,
 - 5) *fare come il cane dell'ortolano (che non mangia e non lascia mangiare l'insalata del padrone)*,
 - 6) *essere oro di Bologna (che diventa rosso dalla vergogna)*,
 - 7) *vedere un bruscolo nell'occhio altrui (e non sentire le travi nell'occhio proprio)*,
 - 8) *fare come la rana (che non morde perchè non ha denti)*,
- a także:

¹ Por. S. Skorupka, *Stan i perspektywy rozwoju frazeologii porównawczej w Polsce*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 2, Wrocław 1985, s. 10.

² Por. A. G. Nazarjan, *Istorija razwitiija francuzskoj frazeologii*, Moskwa 1981, s. 37.

9) *cadere in piedi (come i gatti)*,

10) *essere (come Daniele) nella fossa dei leoni*³,

gdzie pominięciu ulega człon komparatywny – wyszczególniający.

Wszystkie wyżej przytoczone frazeologizmy używane są dzisiaj prawie wyłącznie w wariancie skróconym. Wydaje się, że uzasadnienia o wiele częstszego używania wariantów krótszych należy szukać w prawie najmniejszego wysiłku, które w tym wypadku sprawia, że komponenty odczuwane przez „*sujets parlants*” jako zbędne, ewidentne mogą być pominięte, a całość zachowa wartość komunikatywną⁴.

W następnej grupie przykładów mamy do czynienia z wariantami fonetycznymi elementu składowego jednostki frazeologicznej:

1) *andare in cimballi (cembali, cimberli)*⁵,

2) *andare a ramengo (ramingo)*⁶,

3) *andare in Oga (Goga, Magoga)*,

4) *essere semplice come mangiare un uovo (ovo)*,

5) *corvo (corbo) con corvo (corbo) non si cava mai occhio*.

We wszystkich wypadkach różnice fonetyczne elementów frazeologizmu nie mają wpływu na znaczenie całości.

W wariantach morfologicznych zmienia się:

a) liczba (wariant wymienny: l.poj./l.mn.), np.

1) *mostrare la corda (le corde)*,

2) *darsi alla bertuccia (alle bertucce)*,

3) *non c'è Cristo (che tenga) = non ci sono cristi (che tengano)*,

4) *guardare con un altro occhio = guardare con altri occhi*,

5) *fare il comodo (i comodi) di qlcu.*;

b) rodzajnik (wariant wymienny: rodzajnik/brak rodzajnika), np.

1) *fare una brutta figura = fare brutta figura*,

2) *fare lo stacco = fare stacco*,

3) *fare le spallucce = fare spallucce*,

4) *prendere spago = prendere uno spago*.

Wypada w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że kategoria liczby może nierzadko różnicować znaczeniowo jednostki frazeologiczne, np. *fare un comodo (a qlcu.)* – 'wyświadczyć komu przysługę', *fare i comodi (di qlcu.)* – 'postępować jak się komu podoba, w myśl czyich poleceń'. Podobnie może różnicować znaczeniowo użycie rodzajnika lub jego brak np. *fare la luna* – 'być lunatykiem' oraz *fare luna* – 'ustawić się (stanąć) kołem (w koło)'. W obu

³ Wszystkie przykłady zaczerpnięte z: *Dizionario della lingua italiana*, ed. S. Battaglia, Torino, 1967 i n.; *Italjansko-russkij frazeologičeskij słowar*, ried. J. Recker, Moskwa 1982 oraz z kartoteki własnej.

⁴ Zob. też C. Lapucci, *Per modo di dire – introduzione*, Firenze 1969.

⁵ *Cimberli* jest formą dialektalną.

⁶ *Ramengo* jest dialektalizmem weneckim.

przykładach mamy do czynienia z różnymi frazeologizmami. Kolejną, nieliczną zresztą grupę mogą stanowić warianty słowotwórcze. Gdy komponent nominalny jednostki frazeologicznej pojawi się w formie deminutywnej, nie spowoduje zmiany znaczenia, lecz doda pewien odcień emocjonalny, np. *stare come l'uccello (l'uccellino) sulla frasca* czy też *stringe più la camicia che la gonna (gonnella)*. To samo odnosi się do form aumentatywnych w: *fare una predica = fare un predicazzo, compagnia del riso = compagnia del risotto*.

Najlichnieszą jest grupa wariantów leksykalnych; ona też nastęca najwięcej problemów klasyfikacyjnych. Tu zmiana komponentu znaczącego (najczęściej rzeczownika lub czasownika) pociąga za sobą taką czy inną zmianę znaczenia całej jednostki frazeologicznej. Według niektórych badaczy „Za warianty frazeologizmów uznajemy takie ich odmiany, które mieszczą się w granicach zróżnicowanych ich form gramatycznych”⁷, a więc byłyby to jedynie warianty fonetyczne, morfologiczne i nie uwzględniane (wyjątkowo rzadkie) warianty składniowe typu: *a dargli un dito, prende tutta la mano = dategli un dito, prende tutta la mano*. Dalej Skorupka pisze, że „Zastąpienie jednego ze składników frazeologizmu innym, choćby tylko najbliższym synonimem, powoduje najczęściej modyfikację semantyczną całości, niekiedy zmianę zakresu zastosowania, zmianę barwy wyrażenia lub zwrotu”⁸. D. Rytel za jednostki synonimiczne proponuje uznawać „[...] dwa lub więcej stałych związków frazeologicznych różniących się składem leksykalnym komponentów, odmiennością obrazowania, często różnicami stylistycznymi oraz emocjonalnym lub ekspresywnym nacechowaniem przy zachowaniu zasadniczej zgodności znaczenia”⁹. Ta sama autorka uważa, że warunkiem uznania dwóch lub więcej jednostek frazeologicznych za warianty leksykalne jest podobieństwo obrazowania i zamiana jednego z komponentów na element synonimiczny¹⁰.

Weźmy przykład włoski *restare a bocca asciutta*, gdzie często komponent *bocca* używany jest wymiennie z *denti* (*restare a denti asciutti*). Zamiana komponentów pozwala w pełni na zachowanie tzw. obrazowości motywującej – elementy znaczenia związane z „doznaniem smakowymi” są te same¹¹.

Synonimami są wymienne komponenty *pive* i *trombe* we frazeologizmach *tornare con le pive (trombe) nel sacco*. W obu przypadkach mamy do czynienia z wariantami leksykalnymi jednostki frazeologicznej. Przykładem szeregu synonimicznych jednostek frazeologicznych o wspólnym ideogramie „nad-

⁷ S. Skorupka, *Klasyfikacja jednostek frazeologicznych*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 1, Wrocław 1982, s. 14.

⁸ *Ibidem*, s. 14.

⁹ D. Rytel, *Relacje semantyczne między jednostkami frazeologicznymi*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 1, s. 72.

¹⁰ *Ibidem*, s. 73.

¹¹ Zob. A. M. Lewicki, *Motywacja globalna frazeologizmów. Znaczenie przenośne, symboliczne i stereotypowe*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 3, Wrocław 1985.

daremnie się trudzić" i różnym sposobie tworzenia podobnego obrazu mogą być frazeologizmy: 1) *portare i vasi a Samo*, 2) *portare acqua al mare*, 3) *portare i frasci a Vallombrosa*, 4) *portar legna al bosco*, 5) *portar pietre alle muricce*, 6) *portar civette ad Atene*, 7) *portar coccodrilli in Egitto*. Dla fraz. 5 wariantem leksykalnym będzie: *portar sassi alle muricce*, a dla 6: *portar nottole ad Atene*. Modyfikacjom mogą ulegać dowolne człony jednostek frazeologicznych – ich części podstawowe (nacechowane idiomatycznym znaczeniem) oraz wewnętrzne związki wyrazowe: *entrare nella tana (fossa) del leone (lupo)*, *patire il supplizio (soffrire la pena) di Tantalò*, *essere la camicia (tunica) di nesso*. Są wreszcie w języku włoskim dziesiątki – jeżeli nie setki – jednostek frazeologicznych z wymiennym komponentem czasownikowym typu *essere un(a) + rzecz.* = *fare il/la + rzecz.*, *prendere = pigliare*, *rimanere = restare*, *togliere = levare* (np. w zwrocie *levarsi (togliersi) gli anni*, a także *calarsi gli anni*). W takiej parze wymiennej, np. *fare (pagare) alla romana*, czasownik *fare* jest uogólniającym w stosunku do czasownika wyszczególniającego (*pagare*).

Wątpliwości klasyfikacyjne nasuwają te szczególne przypadki, w których po zamianie komponentu pojawia się nowy odcień w znaczeniu całości. We frazeologizmach *giocare (scommettere) l'osso del collo (la pelle)* oraz *rimettere (spendere) l'osso del collo* czasowniki *rimettere* oraz *spendere* są jakby dobitniejsze, bardziej nacechowane emocjonalnie, w swoisty sposób oddają treść ogólną zwrotu. Poza tym w tym wypadku użycie czasownika *rimettere* w czasie dokonanym spowoduje zmianę znaczenia całości.

Zamiana komponentów wewnątrz jednostki frazeologicznej spotykana jest bardzo często. Konieczne jest jednak zachowanie związków semantycznych pomiędzy wymienianymi komponentami. Komponenty mogą się różnić, jak np. imię własne i pospolite, mogą być synonimami lub oznaczać tę samą klasę przedmiotów, wchodzić w skład jednego pola semantycznego. Zachowanie obrazowości motywującej może mieć miejsce i przy pełnej wymianie komponentów, jak np. w jednostkach frazeologicznych *fare il bucato in famiglia* oraz *lavare i panni sporchi in casa*, które znaczą to samo. Komponenty *fare il bucato* oraz *lavare i panni sporchi* są synonimami, przy czym *fare il bucato* będąc frazeologizmem jest synonimem wobec połączenia wyrazowego *lavare i panni sporchi*, które z kolei jest jego neutralnym ekwiwalentem. Także komponenty *famiglia* i *casa* są synonimiczne w konkretnym użyciu w odpowiednich frazeologizmach. Tego rodzaju jednostki frazeologiczne należałoby rozpatrywać jako warianty semantyczne, gdyż stanowią one stopień pośredni pomiędzy jednostką frazeologiczną-wariantem a jednostką frazeologiczną-synonimem. Takim właśnie stopniem pośrednim może być para jednostek frazeologicznych *alzare il tacco* oraz *mostrare le calcagna* (wariantami tej drugiej będą *menare*, *volgere*, *voltare le calcagna*; *dare opera ai calcagni*). Ich podstawą jest nie tylko takie samo znaczenie, ale i ten sam obraz: obie jednostki oznaczają gest związany z rozpoczęciem biegu. Z drugiej strony

można by się doszukać pewnych subtelnych różnic znaczenia – *alzare il tacco* wiąże się z chwilą charakteryzującą początek biegu, podczas gdy w zwrocie *mostrare le calcagna* można dopatrywać się znaczenia duratywnego.

W takim razie jeżeli przy zamianie poszczególnych komponentów, a nawet wszystkich komponentów jednostki frazeologicznej, zamianie dopuszczanej przez ustalony zwyczaj językowy zostaje nie zmieniony obraz czy symbol¹² stanowiący podstawę znaczeniową jednostki frazeologicznej, to takiej jednostki nie powinno się uważać za samodzielną, lecz za wariant. Z punktu widzenia ich cech wewnętrznych do wariantów należy zaliczać te jednostki frazeologiczne, które mają choćby jeden wspólny komponent kształtujący obraz, aczkolwiek w niektórych wypadkach tenże komponent może być także zamieniony przez synonim lub wyraz z tego samego pola semantycznego, np.: *fare una cosa con tutte le virgole* i *fare una cosa a punto e virgola*; *avere voglie da imperatori e borsa da Capuccini* i *avere voglie da Cesare e borsa da Capuccini* lub *(avere) idee da monarchi, entrate da Cappuccini*. Przytoczony w artykule frazeologizm *tornare con le pive (trombe) nel sacco* występuje w tekście znanego pisarza włoskiego G. Bassani w następującym wariacie: „Niente di più facile che di là a una settimana o due li vedessimo *rientrare* alla base con le pive nel sacco”¹³. Słownik rejestruje dopuszczalne komponenty wymienne *andare, tornarsene, andarsene*¹⁴. Jak widać z przykładu, czasownik *tornare* został zamieniony na synonim *rientrare*. Nawet gdyby uznać, że zamiana taka dozwolona jest przez *licentia poetica*, to i tak jej dopuszczalność, bezsprzeczna zrozumiałość świadczą tylko i wyłącznie o żywotności danego procesu w systemie języka. Jednostka frazeologiczna *farci una malattia* u C. Pavese pojawia się w takim wariacie: „A Doro volevo un gran bene, e quando lui per sposarsi andò a stare a Genova ci feci una mezza malattia”¹⁵.

Można by zastanawiać się, czy frazeologizmy komparatywne typu *rosso come* + rzecz. są synonimami, czy wariantami leksykalnymi. Słowniki rejestrują sporo takich zwrotów: *rosso come un'anguria, un Bacco, una brace, una bragia, un carbone acceso, una ciliegia, una fragola, un gallo, un gambero (cotto/bollito), una melagrana, un fior di melograno, un papavero, un pappagal-lo, un peperone, un pinocchio, un pomodoro, lo sverzino, un tacchino, una vampa; rosso al par di un gallo*. W każdym razie ani synonimami, ani wariantami leksykalnymi nie są *rosso come un peperone* – 'czerwony jak pieprz – ze złości' i *rosso come un carbone acceso* – dosł. 'czerwony jak rozpalony węgiel – ze wstydu'. Podobnie wariantami leksykalnymi nie będą *bianco come la neve* – 'biały jak śnieg' i *bianco come un cencio lavato, come la cera, come un lenzuolo* – dosł. 'biały jak wyprana ścierka', 'biały jak воск', 'biały jak prześcieradło'.

¹² *Ibidem*, s. 14–15 – o terminie „symbol”.

¹³ G. Bassani, *Il Giardino dei Finzi Contini*, Torino 1962.

¹⁴ Zupełnie inne znaczenie ma *mettere le pive nel sacco* – 'daremnie się trudzić'.

¹⁵ C. Pavese, *La spiaggia*, Torino 1969.

W pierwszym przypadku neutralnym ekwiwalentem frazeologizmu jest białość (kolor), a w pozostałych bladość, szarość jako oznaka choroby.

Reasumując – analiza powyższych przykładów pozwala wyodrębnić następujące typy wariantów jednostek frazeologicznych we współczesnym języku włoskim:

- 1) pełne typu *essere come i soldati del papa che in sette non son buoni a sbarbare una rapa*,
- 2) skrócone typu *fare come il cane dell'ortolano*,
- 3) fonetyczne typu *passare al setaccio = passare allo staccio*,
- 4) morfologiczne typu *far ruga = far rughe*,
- 5) słowotwórcze typu *stare come l'uccello sulla frasca = stare come l'uccellino sulla frasca*,
- 6) leksykalne typu *fare di una mosca un elefante = fare di una pulce un elefante*,
- 7) semantyczne typu *essere più realista del re = essere più papalino del papa*.

Katedra Filologii Romańskiej
Uniwersytet Łódzki

Wojciech Stefaniak

VARIANTES D'UNITÉS PHRASÉOLOGIQUES EN ITALIEN CONTEMPORAIN

L'article est un essai d'illustration et de classification des types les plus fréquents des variantes d'unités phraséologiques de l'italien contemporain.

L'analyse de plusieurs exemples de locutions phraséologiques permet de discerner sept principaux types de variantes et porte surtout sur une des questions qui posent le plus de problèmes de classification, c'est-à-dire la distinction entre variante lexicale et unité phraséologique synonymique.